Het Zandpad tussen Utrecht en Breukelen, 17e eeuwse ordonnanties.

De aanleg van een zand- of jaagpad langs de oostelijke oever van de Vecht heeft een ingrijpende verandering gebracht t.a.v. het maatschappelijk leven in de streek langs de rivier. De bewoners hadden tot die tijd een rustig en vrij geïsoleerd leven kunnen leiden; dit was met de aanleg van een 'SandJaag- of Lynpad' omstreeks 1600 voorgoed afgelopen. De eigenaars van de hofsteden en pannebakkerijen, wier land grensde aan de waterlijn, zullen het plan van de overheid met gemengde gevoelens hebben begroet. Voordelen leverde het hun nauwelijks op - last en kosten des te meer.
Wat dit laatste betreft zijn de 'Ed. Mog. Heeren Staten 's Lands van Utrecht' waarschijnlijk zelf te optimistisch geweest.
Het bleef niet bij zwoegende jagers en bij wandelaars die met dankbare gevoelens jegens de overheid langs dit nieuwe pad kuierden en zich strikt aan de regels hielden. Al heel snel zou blijken hoe gemakkelijk het was deze regels te overtreden; dit zou extra hoge onderhoudskosten met zich meebrengen plus de noodzaak van een goed werkend contrôle-apparaat. In de verbodsbepalingen uitgebracht in 1606, kennelijk inspelend op wat zich zoal in die korte tijd had afgespeeld, klinkt verontwaardiging door over de grote verscheidenheid van vormen van misbruik. Bovendien wachtte hun een stroom van requesten van boze aanwonenden wier landerijen - die nu veel toegankelijker waren - werden betreden door lieden die er niets te maken hadden, die schade aanrichtten, hun vee daar lieten grazen of zich het één en ander uit de schuren toeëigenden.
De situatie die door de aanleg was ontstaan is te destilleren uit de tekst van ordonnanties, edicten, placaten, waarschuwingen enz. opgenomen in het Groot Placaatboek van Utrecht, een bundeling uitgebracht in 1719 door de rechtsgeleerde Johan van de Water.
Hierin werd niet volstaan met het droge stellen van regels en verbodsbepalingen; op doel of nut werd uitvoerig ingegaan en de verboden eindigden vaak met een duidelijke uiteenzetting over de achtergrond. Verder beschreef men in sterke bewoordingen (die geen enkel misverstand konden opleveren) de handel en wandel van bepaalde categorieën van kwaadwillende lieden met tot slot vermelding van de verdiende straf die hun te wachten stond.
De oudste ordonnantie opgenomen in deze bundeling dateert van 1607. Het is echter nauwelijks aan te nemen dat dit ook het eerste stuk is over dit onderwerp - al geeft de inleiding wel die indruk. Een placaat van het jaar daarvóór maakte namelijk al gewag van lieden die de palen uit het pad trokken om zich op die manier doorgang te verschaffen voor hun vehikels.
Dat het onderhoud tot in details geregeld moest worden en niet alleen de wijze waarop dat moest gebeuren maar ook wie daarvoor verantwoordelijk was en wat de sanctie op nalatigheid zou zijn is geen wonder. Het pad was uitermate kwetsbaar en de overheid nam allerlei maatregelen om het letterlijk en figuurlijk op peil te houden. De eigenaars van het aanliggende land kregen uitvoerige instructies over het onderhoud, waarvan de resultaten gekeurd zouden worden

tijdens een half jaarlijkse schouw. Deze geërfden kregen bovendien de bevoegdheid om onverlaten die zij op heterdaad betrapten te bekeuren.

Ordonnantie van 1 September 1607.
In een lange inleiding wordt uiteengezet dat de Staten van den Lande van Utrecht diverse activiteiten hebben ondernomen ter verhoging van het gerief van 'alle schippers, koopluyden en anderen, die de Stad Utrecht met hare Persoonen en goederen begeeren te versoeken, passeeren, en frequenteeren'. De rivier is verwijd en uitgediept en langs de oever is een pad aangelegd, 'eenen bequamen zandweg, of lynpad, aan de oost- ende noord-oost zyde van deselve Riviere, van Utrecht af tot Breukelen toe'. Uit de verschillende benamingen van dit pad blijkt de tweeledige bestemming ervan en de beschrijving van de twee categorieën tot wier gerief deze initiatieven hebben gediend licht dat nog toe. In de eerste plaats 'omme niet alleen de vrachtschuyten tusschen Utrecht en Amsterdam vaarende, ende alle schiet-schuyten, turfponten, ende andere schepen, soo door de Nieuwersluyse als door den Hinderdam, in- en uytvaardende, ende ook alle schouwen met turf na Utrecht te merckt koomende, insonderheyt als de wint contrarie is, met paarden ende menschen te doen trecken'. Een jaag- of lijnpad dus. Maar ook de voetgangers worden hiermee gediend gezien het vervolg van de tekst: '..... ten eynden ook alle passanten des te beeter tot allen tyden tot ende van de Stad Utrecht te mogen gaan ende koomen.....'. Dit alles echter op voorwaarde dat'.... daar op goede orde gestelt, en deselve wel geobserveert en onderhouden werde'. In de daaropvolgende negentien paragrafen wordt dan uit de doeken gedaan hoe de overheid zich dat voorstelt.

Verbodsbepalingen.
Niet alleen over het onderhoud worden in deze ordonnantie regels gesteld; ook verbodsbepalingen zijn hierin opgenomen. Na de inleiding waarin dus wordt uiteengezet voor wie dit pad bedoeld is wordt al meteen uitdrukkelijk gesteld voor wie dat juist niet het geval is: wagens, karren of ploegen. De boete die daarop staat is zo nodig te verhalen op de vehikels of de paarden 'daar inne gespannen zynde'. Eigenlijk is dit in het kort de herhaling van de tekst van het al eerder uitgebrachte placaat over dit onderwerp.
De prodecure wordt daarna nader uitgewerkt en de manier waarop één en ander geregeld is doet vermoeden dat er op dit vlak 'gerommel' mogelijk is geweest tot omkoperijen toe.
Tot bekeuring is nl. niet alleen de overheid in de persoon van een opzichter gerechtigd maar ook 'alle den geenen die tot het maaken ende onderhouden van het voorsz. lynpad sullen contribueeren, ofte daar inne gehouden zyn'. De enige voorwaarde voor de geloofwaardigheid van de laatsten is de verklaring van twee getuigen; voor het geval er maar één te vinden is kan een 'affirmatie van eede' dienen ter compensatie. Het bedrag van de boete gaat voor een deel naar de aangever.

Kalk- steen- en tegelovens.
Voor de eigenaars van 'kalckovens, steenovens (en) tichelovens beneven aan het

voorsz. lynpad staande' golden bijzondere voorschriften die verband hielden met hun bedrijf. Aan- en afvoer geschiedde uiteraard via de rivier; dit mocht geen belemmering opleveren voor de trekvaart vanaf het nieuwe pad. De ordonnantie van 1607 wijdt een aantal artikelen aan deze categorie eigenaars.
Na een beschrijving van de situatie, nl. dat er op deze hoogte vaak schepen liggen om turf te lossen of om 'eenige kalk, steenen, pannen, estricken, ofte andersints te laaden' wordt uiteengezet wat daarvan de gevolgen voor anderen zijn. De vaartuigen liggen in de weg want de lijnen van de getrokken schepen moeten vanwege deze obstakels telkens los- en dan weer vastgemaakt worden. Dit kan er toe leiden dat 'de reysvaarende koopman in syne ryse dikwijls soude worden verlet'. De gedachte aan de belemmeringen van de kooplieden zal de eigenaar van het betreffende bedrijf geen slapeloze nachten opgeleverd hebben - de uitgaven die hij op last van de overheid moest doen om de voorgeschreven voorzieningen te treffen des te meer.
Gedetailleerde aanwijzingen volgen: er moeten stevige palen worden aangebracht en wel zó dat de lijnen vanaf het jaagpad daar niet achter kunnen blijven haken maar ' van selfs daar overheenen schieten enden passeerden mogen'.

Dit was echter niet het enige wat van de bedrijfseigenaar werd verwacht want zijn onderhoudsplicht strekte zich eveneens uit tot de beschoeiing, op gelijke wijze als voor eigenaars van huizen, hofsteden en boomgaarden. De lengte daarvan wordt in de tekst aangegeven, nl. 'soo verre hare ovens .... strecken'.

Bruggen, duikers en sluizen
Een ander artikel regelt summier het onderhoud van 'alle bruggen, heulen (= duikers) ende sluysen in en door het voorsz. lynpad leggende', waarbij alleen wordt bepaald wie daarvoor zorg moet dragen: hij die daarvan gebruik maakt dan wel degene die daartoe vanouds de verplichting heeft gehad. Aanwijzingen voor de uitvoering worden niet gegeven, slechts het bedrag van de boete bij verwaarlozing van deze plicht wordt vermeld. Het is dan ook geen wonder dat in later jaren nieuwe bepalingen hierover volgden tot in de details toe. Zo geeft een acte uit het jaar 1704 aan dat de leuningen wit geverfd moesten worden.

Afscheiding tussen pad en landerijen
De hierop aansluitende bepalingen over de afscheiding tussen pad en aanliggende landerijen geven een beeld van de aanleg. Aan de orde is 'het glint', de afpaling die de overheid heeft aangebracht waarbij ten gerieve van de aanwonenden telkens een stuk opengehouden is. Tot zover haar aandeel want de afsluiting van deze openingen (de toegang tot de respectievelijke landerijen) is voor rekening van de particulier.
Er moeten lange latten ('opengaande en nederdalende sparren') worden aangebracht door de 'possesseurs van deselve huysingen'. Dat dit bovendien de verplichting meebracht van het onderhoud van deze latten plus dat van de palen waaraan zijn bevestigd zijn wekt geen verbazing.

De afscheiding komt nogmaals aan de orde in een ander artikel, tussen algemene

Nijenrode met links het Zandpad waarop het jaagpaard met de jager de trekschuit voorttrekt. Rechts, langs Nijenrode, als Heren-of kleiweg waarop ruiters en voetgangers. Aan de steiger een jacht waarmee buitenplaats bewoners zich verplaatsen tussen hun stadswoningen en hun lusthaven. Schilderij uit ca 1665 van Abraham Storck (Rijksmuseum te Amsterdam).

bepalingen over contrôle en sancties. Daarin wordt gesteld dat ingeval 'eenige palen ofte sparren ..... vergaan, genoomen of gebroocken' zijn, de onderhoudsplichtige onmiddellijk tot reparatie moet overgaan.

Contrôle, schouwdagen.
Contrôle vond twee maal per jaar plaats. De toestand van pad, afscheidingen, beschoeiingen, bruggen, sluizen enz. werd in Oktober en Februari 'gevisiteerd ende geschouwt' en wel door 'twee van de Magistraat der Stad Utrecht, ende dengeenen, die wy tot Cameraar ende Opsichter van het voorsz. lynpad sullen komen te committeeren ....'. Hun komst werd minstens veertien dagen tevoren bekend gemaakt en wel door het aanhechten van 'billetten' aan de vier stadspoorten van Utrecht plus het 'denuntieeren ende verwittigen tot Zuylen, Maarssen ende Breuckelen'. De gecommitteerden ontvingen elk vier gulden per schouwdag voor hun werkzaamheden.
Het is voor te stellen dat de komst van deze heren met gemengde gevoelens tegemoet werd gezien; de maatstaven aangelegd ter beoordeling van de staat waarin alles zich diende te bevinden waren nergens aangegeven. Termen zoals 'naar behoren' gaven op dat punt weinig houvast; in het oordeel moet de subjectiviteit dus een belangrijke rol gespeeld hebben. De Cameraar bezat bovendien vèrgaande bevoegdheden en was gerechtigd korte metten te maken. Eventuele boeten voor slecht onderhoud dat op de schouwdagen was geconstateerd konden onmiddelijk worden geïnd.

Onderhoud van het wegdek, aparte sancties.
Het onderhoud van het wegdek was apart geregeld evenals de sanctie op verwaarlozing, waarschijnlijk omdat dit onderdeel belangrijker was dan welke paal dan ook. De sanctie bevatte bovendien een heel ander element: verhoging van de boete naarmate men meer land bezat. Een nalatige onderhoudsplichtige met een buitengewoon groot landerijenbezit langs het pad kreeg zelfs een dubbel bedrag te betalen. De regeling was als volgt.
Aan geërfden, de eigenaars van het aanliggende land, was een onderhoudsplicht opgelegd, een aandeel in de kosten. De hoogte daarvan werd bepaald aan de hand van de strekkende oppervlakte van hun terrein. Dit aandeel werd slag of hoefslag genoemd, maar ook voor de aanduiding van de hoeveelheid land werd deze term gebruikt. De regeling betrof dus 'dengeenen, die in het onderhoud ..... gehouden, ende daar inne gehoefslaagt zyn'.
Deze lieden hadden de plicht om 'tegens elcke Schouwdag alle afgetreeden ende afgevallen kanten weder op te zetten', en wel 'soo verre haare slaagen strecken', dus over de gehele strekkende oppervlakte van hun terrein.
Deze bepaling gaf de overheid de garantie dat reparatie van de kanten in ieder geval twee maal per jaar aan de orde zou komen, ter beoordeling en goedkeuring van de gecommitteeden op de schouwdagen. Een begrijpelijke maatregel omdat er dan geen kans was dat door afkalving het pad steeds smaller zou worden met alle gevolgen vandien.
Maar de eigenaar zag zich nog voor andere taken gesteld. Hij had bovendien de verplichting om het oppervlak 'boven twaalf voeten breet effen te maaken' en het

peil te verhogen. Wat dit laatste betreft werden duidelijke aanwijzingen gegeven die geknoei onmogelijk maakten: de ophoging, 'een halve voet dik', moest bestaan uit een zuivere substantie, t.w. uit 'goet, klaar, grof zand, daar geen eerde noch leemeerde onder en is'. Zelfs de manier waarop dit gestort zou worden kon nooit een punt van discussie zijn, nl. '..... daar op ende over verdeylen, latende in het midden altyt de meeste hoogte ....'. De hoogte van de boete die men riskeerde was afhankelijk van de slagen, dus hoe verder iemands land zich langs het pad uitstrekte, hoe zwaarder de boete. Maar dat was nog niet alles want wanneer het aantal slagen een bepaalde lengte overschreed 'langer als hondert roeden', stonden de eigenaar afgezien van een dubbele boete nog andere onaangename maatregelen te wachten. De Cameraar nam dan onmiddellijk zelf het initiatief en liet deze werkzaamheden van overheidswege verrichten, uiteraard op kosten van de nalatige landeigenaar, waarbij deze ambtenaar zo nodig het loon van de aannemer voorschoot.
Een maatregel waarvan de achtergrond heel duidelijk is; men nam geen enkel risico.
Wanneer het niet tot die overheidsinitiatieven hoefde te komen omdat de eigenaar ter elfder ure zelf deze taak liet verrichten stond daarvoor een termijn, met als mogelijkheid een naschouw.

Onderhoudsplicht opgelegd aan de Vechtdorpen.
Uit de manier waarop de overheid de zorg voor het pad had geregeld blijkt hoe groot het aandeel daarin was van de eigenaars van de aanliggende terreinen. Maar niet alle grond was particulier eigendom; voor de overgebleven stukken moest dus een voorziening worden getroffen om hetzelfde resultaat te bereiken. De oplossing van dit probleem is te vinden in het laatste artikel van de ordonnantie. Men verdeelde de stukken 'die ..... tot lasten van geene particulieren zyn gestelt' onder de verschillende Vechtdorpen en gaf daarbij aan welk stuk bedoeld werd plus het aantal roeden waarover de zorg zich diende uit te strekken. Een duidelijke opsomming die geen alternatieve interpretatie mogelijk maakte.
Duidelijkheid is trouwens een opvallend element in al deze regelingen. Bovendien werd de mogelijkheid uitgesloten dat iemand als excuus voor zijn nalatigheid zou beweren niet op de hoogte te zijn want in alle Vechtdorpen volgde publicatie 'na voorgaande klokluydinge'. De ordonnantie besluit hiermee en noemt de naam van het dorp plus de datum waarop deze publicatie plaatsvond.

Misbruik van het pad.
Alle regelingen en strafbepalingen ten spijt werd het pad veelvuldig gebruikt op een manier die niet door de beugel kon. Dit is op te maken uit het grote aantal publicaties volgend op de ordonnantie van 1607. De inhoud daarvan levert een goed beeld op van wat zich alzo op het pad afspeelde. Er wordt telkens een bepaald soort overtreding behandeld, kennelijk inspelend op verkeerde gewoonten van de gebruikers dan wel op het opzettelijk aanrichten van schade door kwaadwillende lieden.
Zo blijkt bv. dat de trekpaarden af en toe los lopen, grazen of het water in gaan. De eigenaar, de jager, kijkt de andere kant uit en ziet zogenaamd niet wat er

gebeurt: '..... dat sy (de paarden) ..... der huysluyden gewas van koorn, gras, ende andersints zyn afeetende'.

De tekst van deze verbodsbepaling doet vermoeden dat deze werd uitgebracht na requesten van de 'huysluyden' op wier land de paarden zich tegoed hadden gedaan. Het zal deze lieden tot tevredenheid hebben gestrekt dat daaraan nu paal en perk kon worden gesteld. Maar het is de vraag of dit de baan vrij maakte voor andere viervoeters, gezien de tekst van een publicatie van de overheid uit 1617, drie jaar later. Daarin wordt nl. met afkeuring vermeld dat men 'by experiente bevind' dat sommige lieden 'haare magere en vette osschen en koeyen, over het lynpad tusschen Utrecht en Breukelen dryven, verlatende den Ouden dyck, dien zy ... pleegde te gebruyken'. De ossen en de koeien richten kennelijk veel meer schade aan dan de trekpaarden deden, getuige de beschrijving:
'..... het selve lynpad seer bederven, door het aftreeden van de kanten, ende omdringen van de glinten'. Maar daarbij blijft het niet, de koeien lopen door '..... op de besaayde landen' waar zij het graan plattrappen en zich aan het gras tegoeddoen.

De overheid had de handen vol. Waren het geen grazende paarden en koeien of wroetende varkens dan waren het vehikels waarvoor het pad evenmin was bedoeld. Over de laatste werden tussen 1606 en 1683 diverse verbodsbepalingen uitgebracht van een bijna gelijke inhoud; het verbod drong kennelijk niet zo door. Bij het lezen van sommige 'waarschouwingen' is de sympathie voor de boosdoeners groter dan het begrip voor de noden van de overheid, bijvoorbeeld het verbod om de trekpaarden uit de Vecht te laten drinken. Middels een acte van 20 Maart 1635 wordt het nl. aan de jagers 'jagende met hare paarden op het sandpad, 't welk tot groote kosten van den Lande geleyt is' verboden om drenkplaatsen, 'wedden' genoemd, te maken. De kanten worden hierdoor 'afgetreeden'. Deze kanten zijn trouwens op zich zelf een bron van zorg en wel vanwege de gewoonte die sommigen er op na houden de oeverbeplanting, de rys of bitterling af te snijden of zelfs 'uyt moedwill' uit te trekken. Zelfs hele bomen worden uitgegraven, zo vermeldt een acte van 12 Oktober 1626. In dezelfde publicatie wordt verboden rommel op het pad te gooien zoals stukken hout of netten.

Sancties en controle

De sancties en vooral de manier waarop de contrôle geregeld werd vormden een vernuftig systeem dat ook voor ons begrijpelijk is maar niet erg sympathiek aandoet. De situatie is duidelijk: een ver afgelegen en uiterst kwetsbaar pad, met grote kosten aangelegd, dat gemakkelijk voor allerlei andere doeleinden - zo veel wegen waren er nog niet - gebruikt kon worden zonder dat een haan ernaar kraaide. Het onderhoud, opgelegd aan de eigenaars van de aanliggende landerijen, kon afgedwongen worden; de halfjaarlijkse contrôle van de ambtenaren gaf daarvoor de garantie.
Voor het tegengaan van misbruik van het pad kon deze schouw niet dienen; de overheid nam dus haar toevlucht tot het inschakelen van lieden die bij het

aangeven daarvan belang hadden. Niet alleen de ambtenaren konden bekeuren, ook de eigenaars van de aanliggende terreinen ('Geinteresseerden' genoemd) waren hiertoe gerechtigd. Dit leverde in verschillende opzichten voordeel op. Wanneer iemand bv. de kanten van het pad aan hun zijde met een kar had afgereden of de afpaling had vernield rustte op de eigenaars de verplichting de schade onmiddellijk te herstellen. Of zij ooit een schadevergoeding van de onverlaat konden verwachten is maar de vraag. Bovendien kregen zij voor het aangeven een beloning in de vorm van een bepaald deel van de boete. Dit gold ook wanneer zij iemand hadden betrapt op activiteiten die voor hun zelf geen herstelkosten opleverden zoals het afsnijden van de oeverbeplanting. Zelfs naderhand konden zij nog met hun relaas bij de overheid terecht, mits onder ede verklaard of bevestigd door getuigen.
Van dit beleid, het inschakelen bij de contrôle van particulieren die daar belang bij hadden zijn allerlei variaties te vinden in de respectievelijke verbodsbepalingen. En wat te doen als iemand de boete niet betalen kon? Soms lag de oplossing voor de hand: het in beslag nemen van wagen, schuit, paard of gereedschap. Maar niet in alle gevallen was dat mogelijk. In de ordonnantie van 1607 wordt een dergelijke situatie beschreven plus de oplossing van dat probleem. De tekst van dit artikel (dat als onderwerp heeft het uittrekken van palen van de afscheiding tussen pad en landerijen) luidt:
'Ende evenverre ymant daarover achterhaalt soude mogen worden, die geen middelen hadde de voorsz. boeten te betalen, sal men den selven ter plaatse daar soodanige moetwillgheyt en dievereijen geschiet waare, aan een paal openbaarlyk doen geesselen'. Deze vorm van berechting.- die veel volk op de been zal hebben gebracht - komt niet meer voor. Wat betreft het gedrag van de burgers en de opstelling van de overheid is er echter weinig veranderd. Of dat nu gunstig is of niet - het levert in ieder geval begrip op voor de 17e eeuwse samenleving.

Breukelen, februari 1988 M.A. Dukes-Greup